

Zlatý prsten s motivem *Memento mori* z Rakovníka

Zdeněk Šámal – Věra Šlancarová

Úvod

Zlatý prsten s motivem *Memento mori* (Pamatuj na smrt) byl nalezen detektorem kovů počátkem roku 2020 na návrší Bendovka u Rakovníka při inventarizačním průzkumu bojiště z třicetileté války (obr. 1). Rozsáhlý prostor západně a severozápadně od středočeského města Rakovníka byl během několika dní na přelomu října a listopadu 1620, krátce před bitvou na Bílé hoře, dějištěm střetů mezi vojskem českých stavů a armádami císaře Ferdinanda II. a Katolické ligy, usilujícími o postup na Prahu. Tato místa související s bojištěm a tábory armád byla od března 2010 do listopadu 2014 systematicky archeologicky zkoumána a dokumentována (obr. 2; souhrnně např. *Blažková ed. 2011; Blažková et al. 2018; Blažková ed. 2020; Šámal 2018*).¹ Po ukončení hlavní fáze výzkumu jsou nejdůležitější lokality bojiště nadále každoročně monitorovány, a to jak kvůli riziku možného poškození dochovaných relikvů zemního opevnění hospodářskými aktivitami (zejm. lesní těžbou a hlubokou orbou), tak i z hlediska posuzování škod způsobených volnočasovými detektoráři, jejichž nežádoucí zájem o prostor bojiště je dlouhodobý.

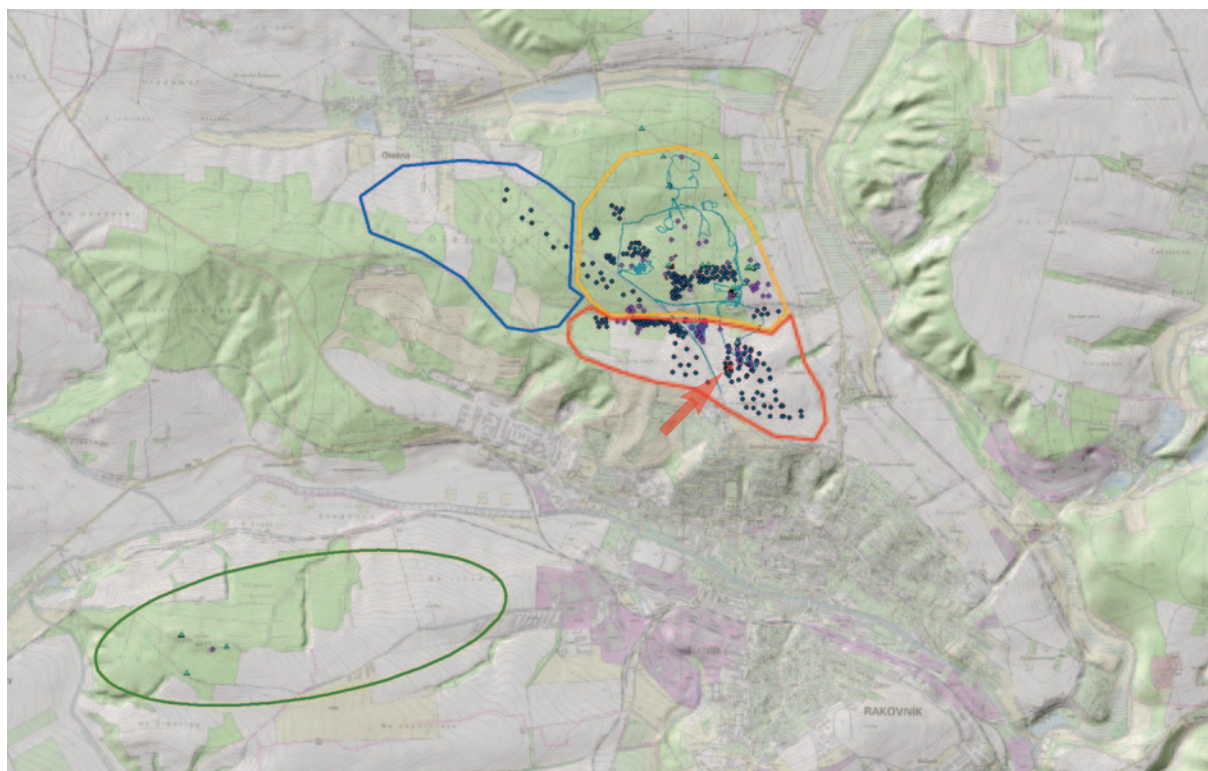
Jakkoli několikadenní sérii menších střetů a vzájemného ostřelování ručními zbraněmi a kanony nelze nazvat bitvou v pravém slova smyslu, je faktem, že prostor, v němž byl prsten nalezen, patřil v roce 1620 k místům nejintenzivnějších bojů (obr. 3). V prostoru mezi západními hradbami města Rakovníka až po západní hřeben návrší Bendovka nechal stavovský velitel Kristián I. z Anhaltu své pluky vybudovat ležení opevněné zemními fortifikacemi, z něhož se je nepřítel několikrát marně snažil vylákat. Stavovští žoldněři odtud měli poměrně dobrý rozhled na značnou část císařského tábora a opevněná palebná postavení. Vojáci obou stran proti sobě místy stáli až na dostřel ručnice a některé prameny uvádějí, že se vzájemně častovali posměšky a urážkami (*Skála ze Zhoře 1984, 306–335*). Nežůstalo ovšem pouze u verbálních provokací, jak dokazují četné nálezy projektilů z mušket a arkebuz, a také písemnými prameny dokumentovaná dělostřelba. Poslední vážnější pokus o vtažení stavovské

Obr. 1. Rakovník a okolí. Dějiště několika-
kadenních ozbrojených střetů v říjnu
a listopadu 1620 s vyznačením místa
nálezu prstenu (červený křížek) na ná-
vrší Bendovka. Vlevo: poloha lokality
na mapě Čech.

¹ Badatelský výzkum č. 47026 dle IDAV ARÚ AV ČR s následným každoročním vyhodnocením ZAA do Archivu ARÚ odborně garantovala a organizovala oprávněná organizace – Muzeum T. G. M. Rakovník.

Obr. 2. Rakovník a okolí. Zóny bojiště zkoumané v letech 2010–2014 s vyznačenými kategoriemi nálezů, převážně olověných projektilů, a místem nálezu prstenu (červený křížek a šipka). Mapový podklad P. Hrnčířík.

Obr. 3. Zobrazení bitvy u Rakovníka na dobovém letáku z tzv. Troilova sborníku. Přes značný schematismus můžeme místo nálezu prstenu klást do prostoru mezi stavovským polním opevněním před Rakovníkem (vpravo dole) a fortifikací ligistického tábora (vlevo nahoře). Archiv Z. Šámala.

armády do většího střetu nastal 4. listopadu 1620, kdy císařský velitel Karel Bonaventura Buquoy vyslal přepadový oddíl 1500 mušketýrů a pikenýrů proti Uhrům harčujícím na severním úpatí Bendovky naproti císařským pozicím. Oddíl se ale nakonec musel vrátit zpět s nepořízenou, protože mu stavovští zatopili přístupovou cestu vodou z nedalekého rybníku (*Blažková ed. 2020, 18–38*).

V současné době pokrývá severní návrší Bendovky zemědělsky obdělávaná plocha. Ze západní strany ji ohraničuje neoznačená silnice III. třídy směřující z Rakovníka na severozápad do Olešné. Tato stávající komunikace se prakticky kryje s tou, kterou vyznačuje II. vojenské mapování a odpovídá i komunikaci, zobrazené v mapách I. vojenského mapování (*obr. 4*). Význam polní plochy z hlediska archeologického zkoumání bojiště potvrdilo více než 200 olověných projektilů odpovídajících palným zbraním období třicetileté války, nalezených detektorovou prospekci a zaměřených metodou GPS. Vedle toho je však ornice silně kontaminována novověkým kovovým odpadem souvisejícím především se zemědělskými aktivitami a také drobnými předměty (či jejich zlomky), které postrádají archeologický kontext (*Šámal 2018, 54–62*).

Lze mít za to, že jde o ztrátové předměty, které se v obdělávané půdě ocitaly společně s hnojem, do něhož domácnosti obvykle mísily smetí z úklidu, případně mohlo jít o běžné ztráty související s aktivitami kolem později zaniklých polních cest. Jedná se především o drobné mincovní oběživo z 18.–20.

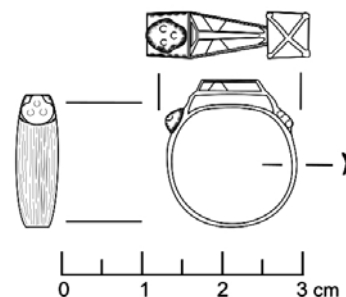
století, knoflíky, přezky, bižuterii, odznaky a ozdoby z koňských postrojů – tedy o nálezový fond odpovídající běžné zemědělsky využívané půdě na území ČR. V kontextu těchto nálezů představuje drobný zlatý prsten *Memento mori* poměrně výjimečný exemplář.

Obr. 4. Druhé vojenské mapování (před polovinou 19. století). Krajina mezi Rakovníkem a obcí Olešná, propojenými cestou v místě dnešní silnice III. třídy. Zdroj: mapy.cz.

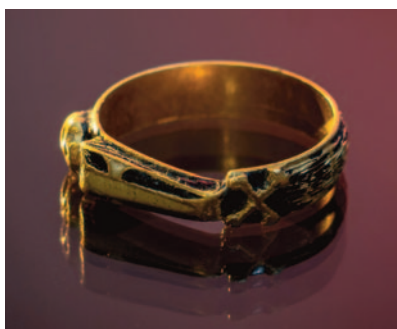
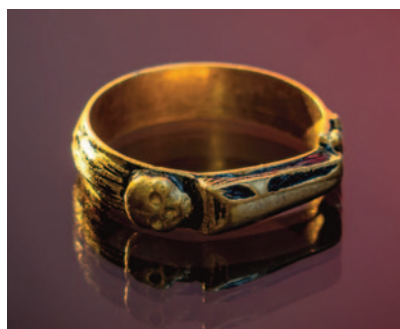

Popis prstenu

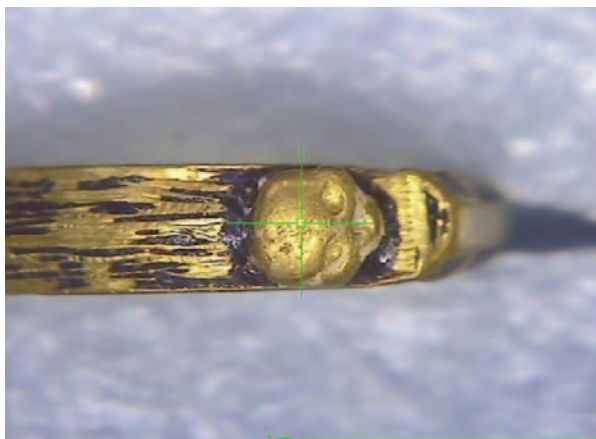
Obroučka prstenu je mírně konvexního profilu, zdobená na vnější straně plastickými motivy gravírovaných šlahounů rostliny s torzovitě dochovaným černým emailováním. Vnitřní strana obroučky je hladká bez nápisu, hlava prstenu je napojena formou horizontální příčky a z čistě geometrického hlediska se její pozice blíží těživě kruhu. Tato deformace v oblasti hlavy prstenu ale nepochybně vznikla účelově právě kvůli napojení výzdoby, která byla po odlití připájena k obroučce prstenu. Výzdobu hlavy tvoří rakev s lebkou, umístěnou v její v horní širší části a zkřížené dlouhé kosti ležící pod rakví (*obr. 5*). Rakev je zdobená černým emailem a nese motiv bílé emailovaného kříže s rozšířenými rameny. Jak bylo uvedeno, černým emailem, z něhož se dochovaly pouze fragmenty, byla zdobena i obroučka (*obr. 6*). Prsten nemá tvar dokonalého kruhu, jeho vnitřní průměr je 16,13 × 15,27 mm a vnější 18,36 × 19,21 mm, profil obroučky dosahuje 1,21 mm, přičemž její šířka je 4,13 mm; prsten váží 3,25 g. Ryzost kovu odpovídá 16 karátovému zlatu, hlava 17 karátovému. Přesné měření na dvou místech prstenu provedl Ing. Marek Fikrle, PhD. z Ústavu jaderné fyziky AV ČR, v. v. i., kterému tímto velmi děkujeme za spolupráci. Kroužek prstenu tvoří slitina ze 67 % zlata, 25,2 % stříbra a 7,5 % mědi, výzdoba v podobě lebky má vyšší poměr zlata vůči ostatním kovům, a to v poměru: 71,5 % zlata, 22,5 % stříbra a 5,7 % mědi (*obr. 7*).

Obr. 5. Rakovník. Prsten *Memento mori* z návrší Bendovka, 16.–17. století, zlato, zbytky černého a bílého emailu, Muzeum T. G. M. Rakovník. Kresba S. Antošová.

Obr. 6. Rakovník. Prsten *Memento mori* z návrší Bendovka. Foto A. Cigánek.

Předmětem zkoumání se stala i hypotéza, zda rakve neukrývá dutinu, ve které by dle jiných analogií byly ukryty vlasy nebo jiný organický materiál (Scarisbrick 2007, 170). To se bohužel při rentgenovém snímkování neprokázalo.

Obr. 7. Rakovník. Měření složení hlavy prstenu *Memento mori* z návrší Bendovka. Foto M. Fikrle.

Dobový kontext a *Memento mori* ve výtvarném umění

Život a smrt byly v období renesance a baroka vnímány jako organická součást života, stejně jako víra v posmrtnou existenci duše, o níž nikdo nepochyboval, lišily se pouze představy o její konkrétní podobě. Důležité bylo opustit svět řádným způsobem, se všemi náležitostmi, mezi něž patřilo uspořádání si svých pozemských záležitostí (například vypořádání dědictví), stejně tak přijetí posledního pomazání. Aby bylo možno odejít dobrou smrtí (*bene moriendi*), musely být dodrženy instrukce, jak správně v životě žít a připravovat se na smrt. Tato pravidla byla obsahem různých příruček, které smrt připomínaly obrazem i slovem a které čtenáře učily umění zemřít (*ars moriendi*). Nemělo to však znamenat, že by měli žít život plný ponurých obav a odříkání, ale naopak šťastný život byl předpokladem šťastné smrti (Kyzourová ed. 2007, 122). Soubor ponaučení *Ars moriendi* vznikl na základě textu *Tractatus (Speculum) artis bene moriendi*, který vytvořil neznámý dominikán v době kolem roku 1415, patrně na žádost kostnického koncilu (obr. 8). Traktát byl rychle přeložen do národních jazyků a svou popularitu si udržel až do 17. století (Kyzourová ed. 2007, 130, kat. 99).

Obr. 8. Pokušení víry (z cyklu *Ars moriendi*), Mistr. E. S. (1420–1467), mědirytina, kolem 1450, uloženo Ashmolean Museum London. Zdroj: wikimedia.org.

Myšlenka *Memento mori* (pamatuj na smrt) je však daleko staršího data než její renesanční a barokní podoba. Řeční a římské filozofy nabádali k přípravě na smrt a jejímu poznání proto, aby se jí lidé nezalekli a nebáli. Toho měli dosáhnout tím, že si měli užít a naplno prožít každý den. Motivy pomíjivosti se v antickém umění objevují na mozaikách, skleněných, keramických a stříbrných nádobách, stejně tak na prstenech, kde nacházíme nejen kostry a lebky, ale také motýly, jež představovali duši. Častým výjevem byla postava Merkura vedoucího duše zemřelých Cháronovi, který je převezme přes řeku Styx. Oblíbeným námětem se také stala postava Érota s obrácenou zhasnutou pochodní, kterého můžeme vidět na antické gemě z 1. století n. l. (Scarisbrick 2007, kat. č. 220, 161–162). Stejný motiv se v téměř nezměněné podobě objevuje i o stovky let později, na kruhové intaglii z jantaru, jež byla součástí novodobé čelenky uchovávané ve sbírkách Moravské galerie v Brně (Šlancarová 2008, barevná příloha IV).

Ve středověku bylo téma *Memento mori* oživeno a zkombinováno s křesťanským učením potřeby žít dobrý a bohabojný život, podle striktně nastavených pravidel křesťanské morálky (Scarisbrick 2007, 162).

Tento životní náhled měl samozřejmě svůj odraz i v různých formách výtvarného umění. Od středověku se pomíjivostí života a spravedlností před smrtí zabývaly tzv. tance smrti. Jejich zajímavou ukázkou je fresková výzdoba ve slovinském kostele v Hrastovlje z roku 1490. Hlavní myšlenka těchto výjevů spočívá v tezi, že před smrtí jsou si všichni rovni. A každý ji musí následovat, od papeže, přes krále a královnu, kardinála a biskupa i ubohého mnicha, bohatého kupce a lakomce, temperamentního mladíka a rozkládajícího se žebráka, až po miminko, které smrt vzala z postýlky (Zadnikar 2002, 210 a 212). Tyto myšlenky neutuchaly ani v pozdějších obdobích. Unikátním dokladem z našich zemí z 1. poloviny 18. století je cyklus ve Šporkově hospitálu v Kuksu, který byl v nedávných letech pečlivě restaurován (Šerých 2016).

Vrcholný středověk také „vynalezl“ nový typ náhrobku zvaný *transi*, který se objevuje po prvních vlnách moru v poslední třetině 14. století. Do té doby idealizovaný portrét zemřelého byl nahrazen zobrazením jeho mrtvého těla v celé škále posmrtných fází – v našich zemích se můžeme často setkat se znázorněním kostry nebo rozkládající se mrtvoly, kterou prolézají hadi, červi a žáby (Chlíbec 2007, 123–124, kat. č. 95; Kyzourová ed. 2007, 125, kat. č. 96). V 16. a 17. století byla tato pomíjivost všeho živého, a především lidské krásy, přenesena i do drobných předmětů lidové zbožnosti. Poukazovaly na ni například malé dřevěné rakvičky, vyráběné nejčastěji v klášterních dílnách. Rakvičky měly odklápěcí víko, po jehož otevření se objevila kostra odlitá z vosku nebo vyřezaná ze dřeva (obr. 9). Po skeletu a okolo něj se plazili červi, ropuchy a hadi. Tyto modely se vyráběly sériově a byly prodávány podomními obchodníky. Alternativou byly dřevěné rakve s voskovou figurínou řeholnice v hábitu (Králiková 2007, obr. 1 a 2). Dalším dobře šířitelným připomenutím pomíjivosti života byly tištěné skládané obrázky, které na první pohled působily dekorativním a příjemným dojmem, ale po odklopení určitých částí se začaly objevovat kostry a červi ohlodaná mrtvá těla. To vše bylo doprovázeno poučnými verši. Některé z nich začínaly připomínkou prvního hříchu s módně vystrojeným párem, ze kterého se po úplném otevření stanou kostlivci. Tento typ, v německých oblastech známý od 16. století, mohl být součástí novoročních lístků (Králiková 2007, 17–18; Ivánek 2021, obr. 14).

Ruku v ruce s vysokým výtvarným uměním se tyto motivy začaly používat i na předmětech uměleckého řemesla. Vleklé války, mor a hladomory, které byly příčinou vysoké úmrtnosti obyvatelstva, měly mimo jiné za následek, že v období renesance a baroka se heslo *Memento mori* stalo velmi aktuálním a „módním“. Na drobných kusech užitého umění se nejčastěji setkáváme s dekoracemi ve tvaru rakví, lebek a koster, které bývaly nejčastěji zdobeny černým emailem, případně doplněny kameny. Náměty se objevují nejen na prstenech, ale také sponách, přívěscích, pomandrech, tabatérkách, nástavcích na hole nebo pouzdrech na hodinky. Ze závěti z roku 1666 máme například doloženy stříbrné hodinky ve tvaru lebky na řetízku, jež byly součástí pozůstalosti kněžny Dorothy Anny Marie von Liechtenstein (1619–1666) (Newman 2005, 199; Stehlíková 2003, 303). Pro české země je také unikátní písemně i obrazově doložený Řád lebky Petra Voka z Rožmberka (1539–1611), který zmiňuje v pohřební řeči senior Jednoty bratrské Matěj Cyrus (1566–1618): „I to sluší věděti, že pán ten proto, aby moudře,

Obr. 9. *Memento mori* ve tvaru malé rakve, vosková figurka kostry na hedvábném podkladu v dřevěné rakvi, původ pravděpodobně jižní Německo, první desetiletí 18. století, uloženo v Museum Schnütgen, Kolín nad Rýnem, Německo. Zdroj: wikimedia.org

opatrně a křesťansky živ byl a na smrt ustavičně pamatoval, hlavu umrlčí vždy na prkýnku obzvláštním vyvýšeným nad svým stolečkem v pokoji jmíval a tovaryšství s hlavičkou umrlčí zlatou z osmi dukátů nařídil, kteréž na hrdle nosil s nápisem na jedné straně ‚Memento mori!‘ (Pamatuj na smrt!) a druhé ‚Cogita aeternitatem!‘ (Rozjímej o věčnosti!). A to rozdával dobrým svým pánům přátelům, paním a pannám, dav na to zvláštní registřík k zapisování týchž osob udělati; (ale nejsou do něho všichni vepsáni).⁶ Petr Vok tyto přívěsky objednal v roce 1609 v Praze u císařského zlatníka Herzoga van Bein a jejich podobu můžeme spatřit na jeho pozdním portrétu z poloviny 18. století (Pánek 2011, kat. č. XXV.10).

Smuteční prsteny a prsteny *Memento mori*

Tematika se také výrazně uplatnila na prstenech, které sloužily nejen jako upomínka smrti, ale také jako vzpomínka na zemřelého. Pozůstali je nosili jednak příležitostně v období smutku a jednak dlouhodobě na památku na blízkou osobu nebo osobu významnou a uctívanou (Stehliková 2003, 466). Tato rozšířená tradice měla opět kořeny ve středověku. Ve středověké Anglii byly prsteny dávány po smrti zůstavitele příbuzným a přátelům a v anglických testamentech 15. až 17. století se dokonce setkáváme s tím, že testátor stanovuje počet a cenu – relativně levných – prstenů, které mají být vyrobeny pro truchlící. Zejména pro 17. století byly charakteristické tragické události s drtivým dopadem na evropské obyvatelstvo, především třicetiletá válka 1618–1648 a s ní obvykle spojené opakující se epidemie moru a dalších smrtících projevů válečných útrap. Dramaticky zvýšená mortalita se tak projevuje i významným rozšířením smutečních prstenů (Scaribrick 2007, 162).

Tyto smuteční prsteny měly různou formu. Některé měly na své vnitřní obroučce vyryto jméno a životní data zemřelého, vnější, černě emailovaná obroučka pak znázorňovala kostru, nebo měla vzor listoví (exemplář s kostrou např. Dalton 1912, kat. č. 1533–1547). Vegetabilní zdobení obroučky bývalo důležitou součástí symboliky. Vždy zelené rostliny znamenaly nesmrtelnost, stejně jako břečťan, který odkazoval i na věčný život a nehynoucí lásku a býval velmi často vysazován na hřbitvech (Bažantová 2016, 9 a 22). Není náhodou, že pohřební věnečky, které se přidávaly dětem a mladistvým do hrobu, byly často uvité z barvínku menšího, neboť lidé věřili, že tato rostlina zabraňuje očarování zemřelých dětí (Brouček – Jeřábek – Tyllner 2007, 1131). V křesťanské ikonografii se ve smuteční symbolice používaly i jiné rostliny, například sléz, jež připomínal zmrtvýchvstání, nebo svažec, který značil mimo jiné krátkost života, smrtelnost a rozloučení. Je zajímavé, že populární mučenka – symbol pašij – se do Evropy dostala až v novověku, a to roku 1568. Teprve v roce 1633 ji poprvé popsal jezuita a botanik G. B. Ferrari jako propracovaný symbol Kristova umučení (Bažantová 2016, 16 a 20).

V první polovině 18. století byly v Anglii oblíbené prsteny s klenutou obroučkou zdobené plastikou kostlivce a pohřebního náčiní, případně dalšími doplňky připomínajícími smrt, kdy výzdobu doplňovalo černé a bílé emailování. Někdy se jednalo o luxusní produkty doplněné v některých případech drahokamy. I tyto prsteny provází přesná datace či přímo věnování zemřelé osobě, ryté na vnitřní straně obroučky (Scaribrick 1993). Po roce 1770 se na smutečních prstenech objevují prameny vlasů, portréty nebo emailované smuteční motivy (urna, plačící vdova, zlomený sloup). To vše bylo umístěno pod průhledným krytem ze skla nebo kamene (Newman 2005, 208).

V britských sbírkách najdeme několik kolekcí luxusních smutečních prstenů z období 16. až 18. století. První zajímavý exemplář, pocházející z Londesbouroughovy sbírky, je spojený s popravou anglického krále Karla I. v roce 1649 a nese korunu ve tvaru rakve podpírané kostlivcem. Tělo rakve tvoří broušený diamant, doplněný dvěma menšími diamanty po stranách, součástí výzdoby je také pohřební náčiní (rýč a krumpáč).

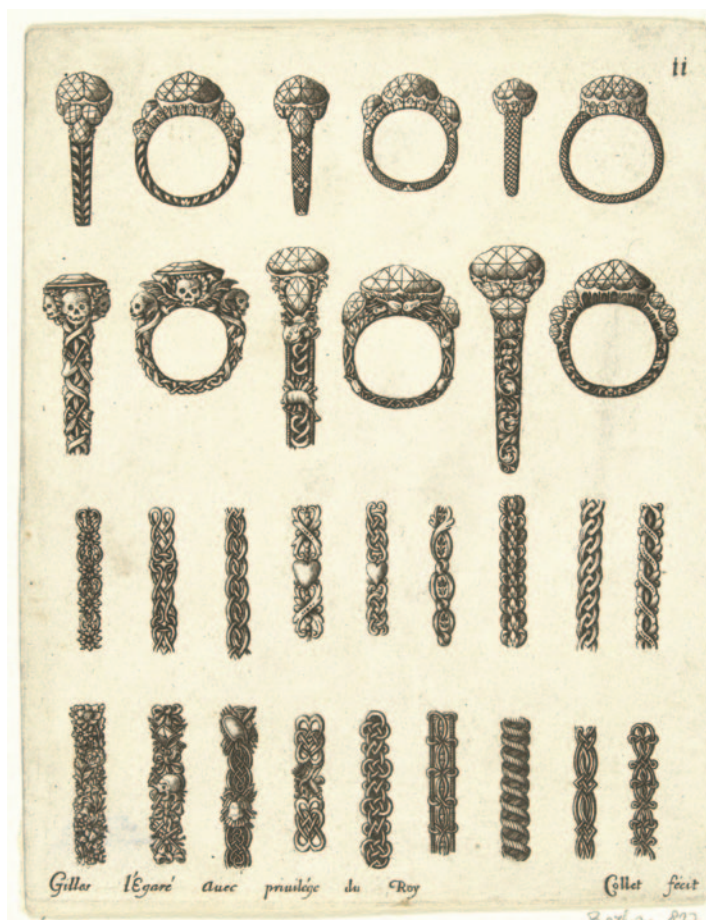
Obr. 10. Zlatý smuteční prsten zdobený černým a bílým smaltem ze 17. století. Podle Scarisbrick 2007.

Vnitřní strana obroučky nese rytý nápis „C. R., January 30, 1649, Martyr“. Výzdoba prstenu byla zvýrazněna černým emailem (Jones 1877, 366). Do 17. století je datován i zlatý prsten ze sbírky Zuckerovy rodiny (Zucker Family Collection), jehož výzdoba je stylisticky nejbližší rakovnickému nálezu (obr. 10). Mírně vyklenutou obroučku zdobí kostlivec, zkrřížené kosti a přesýpací hodiny, povrch je smaltován černě a bíle. Na vnitřní straně obroučky stojí vyrytý nápis NOT LOST BUT GONE BEFORE (Není ztraceno, ale odešlo předčasně). Vnější zdobená vrstva spolu s vnitřní vytváří prostor s vloženými vlasy zesnulého (Scarlsbrick 2007, 170, 366).

Ve výčtu zajímavých prstenů s tematikou *Memento mori* zmiňme ještě dva exempláře z Britského muzea v Londýně. První má korunu ve tvaru rakve, ve které je po odklopení víka vidět kostra. Skelety jsou zobrazeny i na ramenou prstenu a celý výjev je na protilehlé straně obroučky doplněn stisknutými dlaněmi (Dalton 1912, kat. č. 1453). Další zlatý smaltovaný prsten, osázený drahokamy, má korunu ve tvaru knihy, která je na horní desce zdobena bíle smaltovanou lebkou, diagonálně umístěnými drahokamy a dvěma zeleně smaltovanými ropuchami a hady ve zbylých polích. Uvnitř knihy je na samostatné zlaté desce bíle smaltovaná ležící postava s lebkou a přesýpacími hodinami. Na spodní straně obálky knihy je nápis: SIVE VIVIM SIVE MORIMVR DOMINI SVM COMMENDA DOMINO VIAM TVAM ET SPERA IN EVM ET IPSE FACIET (Římanům 14,8 *umíráme-li, umíráme Pánu. Ať žijeme, ať umíráme, patříme Pánu; Žalm 37, 5 Svou cestu svěř Hospodinu, doufej v něho, on sám bude jednat.*). Celý výjev je na ramenou prstenu doplněn motivy Pádu a Vyhnání z ráje. Na zadní straně obroučky svírají dvě ruce smaltované srdce. Kus byl vyroben patrně v Německu v 16. století (Dalton 1912, kat. č. 811). Symbolický výklad významu obou předmětů není jistý. Zatímco někteří autoři poukazují na to, že prolínání symbolů lásky a smrti není v období 16. a 17. století nic neobvyklého, jiní uvažují, zda prsten nebyl vyroben za zbožným účelem (Dalton 1912, 212, Ward et al. 1981, 98–101).

Německý původ posledního prstenu nás opět vrací nejen k tištěným skládacím lístkům. Důkazy oblíbenosti motivů *Memento mori* nacházíme i v německých vzornících pro klenotníky a stříbrníky z poloviny 16. století, kde se objevují například vzory pro zdobení boků rakví na špercích v tzv. maurském stylu (Ward et al. 1981, 98). Jak dokazuje grafika francouzského rytce Gilles Légaré z roku 1663, nejméně o sto let později byly podobné vzorníky s motivy *Memento mori* na prstenech stále populární (obr. 11).

Zdá se, že tento trend se nevyhnul ani našim zemím. Precizně datovaný prsten s motivem *Memento mori* byl nalezen například při výzkumu krypty v kostele sv. Václava v Mikulově. Šperk patřil Markétě Františce z Lobkowicz, rozené z Dietrichštejna (1600–1617), která v mladém věku zemřela při porodu syna. Jedná se o jednoduchý kruhový měděný prsten s malbou lebky na štítu, která byla vytvořena pomocí bílého a černého emailu. Materiál prstenu a nepříliš kvalitní provedení smaltu svědčí o laciné sériové práci, pravděpodobně se tedy jednalo o prsten vytvořený speciálně pro účely pohřbu (Stehlíková

Obr. 11. Ornamenty ve šperku. Vzory prstenů a náramků nebo náhrdelníků, Gilles Légaré (1610–1685), rytina, kolem 1663, uloženo v Rijksmuseum Amsterdam. Zdroj: wikimedia.org.

2017, 141). Naopak plastická lebka dominuje kusu z archeologického výzkumu pohřebiště kolem bývalého kostela sv. Jana v Oboře na Malé Straně v Praze. Zlatý tyčinkový prsten se štítkem ve tvaru schematizované lebky se zkříženými hnáty je vespod doplněn geometrickým rytím. Exemplář je datován do 17. až 18. století s datem *ante quem* 1784. Je zajímavé, že ačkoli se jednalo o velmi malý průměr prstenu (1,6 cm), byl nalezen v hrobě dospělé ženy (*Omelka – Šlancarová 2007*, 675 a 678, kat. č. 747). To odpovídá i různým možnostem nošení prstenů v minulých dobách. Šperk mohl být součástí růžence nebo modlitební šňůry, být přivázan stuhou na zápěstí nebo nošen jako přívěsek na krku. Z českých muzejních sbírek můžeme ještě v tomto ohledu zmínit prsten s lebkou z konce 17. století, který je uchovávan ve sbírkách Uměleckopřemyslového muzea v Praze (inv. č. 8699).

Závěr

Nalezený artefakt spadá svou výzdobou v podobě rakve, lebky a zkřížených dlouhých kostí do kategorie šperků s motivem *Memento mori*, tj. pamatuj na smrt. Vývoj tohoto motivu můžeme sledovat od dob římských až po 19. století. Náš nález spadá časově do období 16. až 17. století, o jeho původu však s určitostí nelze nic říci. Více by možná napověděla pouze další materiálová a stylová analýza, která by snad mohla vést k bližšímu určení místa výroby prstenu. Ze symbolického hlediska se můžeme jen dohadovat, zda představuje vzpomínku na drahou zemřelou osobu, symbol pomíjivosti ve smyslu *Memento mori*, či odkaz na dobrou smrt dle zásad *Ars moriendi*.

Další nezodpovězenou otázkou zůstává, jak se artefakt na návrší Bendovka dostal. Prsten byl nalezen detektorovou prospekci v ornici, a přestože jsou známy přesné souřadnice nálezu, k dispozici není jiný archeologický kontext, než ten související s lokalizací nálezu do prostoru archeologicky dokumentovaného bojiště z roku 1620. Se střetem vojsk českých stavů s armádami císaře Ferdinanda II. a Katolické ligy, které se tomto prostoru utkaly v dílčí šarvátce na přelomu října a listopadu roku 1620, jej časově, ovšem značně neurčitě, spojuje také širší datování jeho výroby. Nijak nám nejsou ani nápomocny rozměry prstenu odpovídající drobnější ruce, neboť pouze na základě těchto údajů nejsme schopni určit majitele. Prsten mohl být nošen na různých částech těla, nebo být připevněn na jiných předmětech, či třeba jen schován ve váčku, a proto jeho rozměry nejsou signifikantní. Zlato, z něhož je prsten vyroben, nasvědčuje tomu, že původní majitel(ka) patřil(a) k movitější vrstvě, stejně tak si lze představit, že předmět vyrobený ze zlata mohl být zajímavou válečnou kořistí. V úvahu tak připadají různé scénáře, které ale vždy představují pohyb na hranici možných, avšak nikdy nedoložitelných hypotéz. Lákává je přímá souvislost s bitvou, tedy ztráta osobního majetku nebo válečné kořisti anonymním účastníkem nebo pozorovatelem boje. Stejně tak ale prsten mohla ztratit (nebo dokonce záměrně ukrýt) osoba, která se na místě nacházela relativně dlouho před bojem či až po něm. Připustit musíme možnost, že jde o zcela náhodnou ztrátu mimo historický příběh – mohla souviset s pohybem lidí po nedaleké komunikaci. A zcela prozaicky mohl prsten ztratit i někdo, kdo náležel k bohatému rakovnickému patriciátu a v domácnosti náhodně vytroušený šperk na pole doputoval v hromadě odpadu a popela. Při stavu našich znalostí tedy prsten musíme zařadit do kategorie náhodných ztrát a ojedinělých nálezů. Artefakt tak vypovídá především sám o sobě, a tím zprostředkovaně o myšlení, zvycích, řemeslných dovednostech a uměleckém vyjadřování tvůrců a nositelů v době, kdy vznikl. Jeho spolehlivé zasazení do širšího kontextu konkrétního příběhu dějin už zůstává navždy a spolehlivě skryto.

Prameny a literatura

- Bažantová, A. 2016: Zeleň na hřbitově. Rkp. diplomové práce. Katedra environmentálních studií, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno.*
- Blažková, K. ed. 2011: Bitva u Rakovníka 1620. Rakovník. 1. vydání.*
- Blažková, K. ed. 2020: Bitva u Rakovníka 1620. Rakovník. 2. doplněné vydání.*
- Blažková, K. – Šámal, Z. – Hrnčířik, P. – Čibera, J. 2018: Průzkumy bojiště u Rakovníka z roku 1620. In: V. Matoušek – M. Sýkora (eds.), Válečné události 17.–19. století z interdisciplinární perspektivy. Praha, 31–54.*

- Brouček, S. – Jeřábek, R. – Tyllner, L. 2007: Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 2. Věcná část A–N. Praha.
- Dalton, O. M. 1912: Catalogue of the Finger Rings, Early Christian, Byzantine, Teutonic, Mediaeval and Later, Bequeathed by Sir Augustus Wollaston Franks, KCB, in which are included the other rings of the same period in the Museum. London.
- Chlíbec, J. 2007: Tumba transi Jana Hasištejnského z Lobkovic (†1517). In: I. Kyzourová (ed.), Básník a král. Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v zrcadle Jagellonské doby. Praha, 123–124.
- Ivánek, J. 2021: České kramářské tisky – pokus o definici a typologii. Acta Musei Nationalis Pragae, Historia litterarum 66, 43–57.
- Jones, W. 1877: Finger-Rings Lore. Historical, Legendary, Anecdotal. London.
- Králíková, M. 2007: Pohřební ritus 16.–18. století na území střední Evropy. Brno.
- Kyzourová, I. ed. 2007: Básník a král. Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v zrcadle Jagellonské doby. Praha.
- Newman, H. 2005: An Illustrated Dictionary of Jewelry. Oxford.
- Omelka, M. – Šlancarová, V. 2007: Soubor prstenů ze zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (Praha-Malá Strana). Archeologie ve střední Čechách 11, 671–709.
- Pánek, J. 2011: Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami. České Budějovice.
- Scarisbrick, D. 1993: Rings. Symbols of Wealth, Power and Affection. New York.
- Scarisbrick, D. 2007: Rings. Jewelry of Power, Love and Loyalty. London.
- Skála ze Zhoře, P. 1984: Historie česká - od defenestrace k Bílé hoře. Ed. J. Janáček. Praha.
- Stehliková, D. 2003: Encyklopedie českého zlatnictví, stříbrnictví a klenotnictví. Praha.
- Stehliková, D. 2017: Prsteny Markéty Františky z Lobkowicz, rozené z Dietrichsteina (1600–1617). In: E. Lukášová – L. Hytha – O. Klapetková, Podoby a příběhy: portréty renesanční šlechty. Katalog výstavy, Národní památkový ústav, Praha – Šternberský palác, říjen 2017–únor 2018. Kroměříž, 141.
- Šámal, Z. 2018: Bojiště u Rakovníka 1620. Příspěvek k problematice detektorové prospekce raně středověkých bojišť. Rkp. bakalářské práce, Ústav pro archeologii, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha.
- Šerých, J. 2016: Memento mori v kukské špitální chodbě. Zprávy památkové péče Praha: Národní památkový ústav 76, 371–378.
- Šlancarová, V. 2008: Gemy ze sbírky Moravské galerie v Brně. Brno v minulosti a dnes 21, 89–115.
- Ward, A. – Cherry, J. – Gere, Ch. – Cartlidge, B. – Gandouet, M. E. 1981: Der Ring im Wandel der Zeit. München.
- Zadnikar, M. 2002: Hrastovlje. Romanska arhitektura in gotiske freske. Ljubljana.

A gold ring with the motif of *Memento mori* from Rakovník

In the area associated with the Battle of Rakovník of 1620, a finger ring, typologically belonging to the so-called *Memento mori*, or mourning rings, was found. Jewellery pieces commemorating the magnificence of death or the memory of the deceased have been known since antiquity, but their spread throughout Europe mainly occurred from the 16th to the 19th centuries. The discovered specimen is made of gold, decorated with black and white enamel and its head bears the motif of a coffin, skull and crossbones. It was probably made in the 16th–17th centuries. Judging from its chronology and place of discovery, it can be hypothetically linked to the battle between the Estates and the Catholic Emperor which took place at the end of the Bohemian phase of the Thirty Years' War. However, it is an isolated find with no direct analogies in the Czech Republic and its vicinity, so the place of its manufacture remains unknown.

English by Jan Machula

Fig. 1. Rakovník and its surroundings. A map showing the area where armed clashes took place in October and November 1620. The findspot on the Bendovka hill is marked (red cross).

Fig. 2. Battlefield zones investigated in 2010–2014. The categories of finds, predominantly lead projectiles, and the findspot of the finger ring (red cross and arrow) are indicated.

Fig. 3. Depiction of the Battle of Rakovník in a contemporary leaflet from the so-called Troilo's Almanac.

Fig. 4. Wider area around the findspot, 2nd Military Mapping Survey, prior to mid-19th century.

Figs. 5.–7. Rakovník. Memento mori ring from the Bendovka hill, gold, residues of black and white enamel.

Fig. 8. The Temptation of Faith (from the cycle *Ars moriendi*), Master E. S. (1420–1467), copper engraving, ca. 1450.

Fig. 9. Memento mori in the shape of a small coffin with a wax skeleton, probably southern Germany, first decade of the 18th century.

Fig. 10. Gold mourning ring decorated with black and white enamel, 17th century.

Fig. 11. Ornaments used on jewellery: templates for rings and bracelets or necklaces, Gilles Légaré (1610–1685), ca. 1663.

Zdeněk Šámal,
zsamal@centrum.cz

Věra Šlancarová,
vera.slancarova@centrum.cz